

ВПЛИВ ЗМІ НА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ

Кравчук В.М.,
к.ю.н., доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права
Тернопільський національний економічний університет

Дмитрусь О.А.,
студентка ІV курсу юридичного факультету
Тернопільський національний економічний університет

Стаття присвячена висвітленню сутності та призначення ЗМІ, дослідженню особливостей їх діяльності, їх значення та впливу на формування суспільної свідомості. Автори зазначають про обґрунтованість виникнення терміну «засоби масової комунікації», що охоплює крім інших ЗМІ ще й засоби електронної комунікації в мережі Інтернет. Акцентовано, що засоби масової комунікації формують громадську думку, а також відзначено ризики маніпуляції свідомістю з боку ЗМІ.

Ключові слова: ЗМІ, засоби масової комунікації, громадська думка, громадянська свідомість, маніпуляція свідомістю, журналіст.

Кравчук В.Н., Дмитрусь О.А. / ВЛИЯНИЕ СМИ НА ФОРМИРОВАНИЕ ГРАЖДАНСКОГО СОЗНАНИЯ / Тернопольский национальный экономический университет, Украина

В статье уделено внимание освещению сущности и предназначения СМИ, исследованию особенностей их деятельности, их значения и влияния на формирование общественного сознания. Авторы отмечают обоснованность возникновения термина «средства массовой коммуникации», который охватывает кроме остальных СМИ ещё и средства электронной коммуникации в сети Интернет. Акцентируется, что средства массовой коммуникации формируют общественное мнение, а также отмечены риски манипуляции сознанием со стороны СМИ.

Ключевые слова: СМИ, способы массовой коммуникации, общественное мнение, гражданское сознание, манипуляция сознанием, журналист.

Kravchuk V.N., Dmitrus O.A. / INFLUENCE OF THE MEDIA ON PUBLIC CONSCIOUSNESS / Ternopil National Economic University, Ukraine

In the article attention is paid to lighting the essence and purpose of the media, the characteristics of their activities, their values and the impact on the public consciousness. The most important function of the media, their purpose – to give objective information on which it is possible to make a real picture of today; ensure freedom of opinion and expression, the right to publicly express their opinions, defend their own citizenship; to control the operation of various branches of government, follow the solution of important problems.

The authors point out the validity of the emergence of the term «means of mass communication», they in addition to others the media covers is also a means of electronic communication on the Internet. Is accented, that the media communication are shapes public opinion, but also noted the risks of manipulation of consciousness on the part of the media.

Key words: media, public opinion, social consciousness, civic consciousness, manipulation of consciousness, journalist.

До числа невід'ємних складових громадянського суспільства належать будь-які громадські об'єднання, інституції та формування, котрі в той чи інший спосіб сприяють розвитку громадянської свідомості та залученню громадян до суспільного життя. Громадянське суспільство є сферою медіації між особою, громадськістю та державою, тому в першу чергу визначається наявністю механізмів, каналів їх ефективної взаємодії. Виходячи з цього, засоби масової інформації (далі – ЗМІ) є одним з важливих інститутів громадянського суспільства, який репрезентує суспільну думку та впливає на її формування. Це засвідчує незаперечно актуальність даної проблеми сучасної загальнотеоретичної юриспруденції. Більш того, виняткова актуальність даної тематики визначається її важливістю для вироблення стратегії державотворчих і правотворчих процесів в Україні, що зумовлюють необхідність пошуку ефективних шляхів взаємодії та співпраці ЗМІ з іншими інститутами громадянського суспільства, політичними структурами, органами державної влади і місцевого самоврядування, впливу на формування індивідуальної правової позиції громадянина.

Серед інших обставин, які актуалізують проблематику дослідження правової сутності недержавних ЗМІ, можна вказати і сучасну російську інформаційну агресію проти України, спрямовану на протиставлення Заходу; і інтеграцію України до європейського культурного та політичного простору, що вимагає спрямування інформаційної політики на визнання пріоритету прав людини та гарантій їх реалізації за допомогою ЗМІ; і необхідність внесення змін до законодавства України з метою вдосконалення нормативно-правового закріплення порядку створення та функціонування ЗМІ як суб'єкта інформаційного про-

стору, що водночас виступає інститутом громадянського суспільства. Якщо спрямувати діяльність системи ЗМІ в корисному, ефективному та потрібному для громадського загалу руслі, то можна дійсно стимулювати розвиток демократичного, свідомого, правового, громадянського суспільства.

Дослідженню питань, пов'язаних із функціонуванням ЗМІ, їх впливом на формування громадської думки, громадянської свідомості приділяють велику увагу такі науковці, як: Л. Городенко, О. Гриценко, В. Карлова, В. Корнєєва, Л. Погоріла, А. Терлибовка та ін. Однак досі залишається ряд перспективних напрямків розробки даної проблематики.

Метою статті є визначення сутності та призначення ЗМІ, дослідження особливостей їх діяльності, їх значення та впливу на формування суспільної свідомості.

Законодавство України визначає способи поширення масової інформації, які класифікуються зазвичай залежно від форми подання інформації на друковані ЗМІ – періодичні друковані видання (журнали, газети тощо) та аудіовізуальні ЗМІ – радіомовлення, телебачення, кіно, звукозапис тощо.

Найважливіша функція мас-медіа, їх призначення – давати об'єктивну інформацію, на основі якої можна скласти реальну картину сьогодення; забезпечувати свободу думки і слова, право публічно виражати свої думки, відстоювати власну громадянську позицію [1, с. 8]; здійснювати контроль за роботою різних гілок влади, порушувати актуальні питання, стежити за розв'язанням важливих проблем. Інформуючи населення, ЗМІ формують у людей навички аналізу діяльності влади, здатність захищати власні погляди, підвищують відповідальність влади за її дії. ЗМІ відіграють також важливу роль у формуванні правосві-

домості, правової культури і поведінки громадян, а саме зрілого, освіченого (компетентного) й активного громадянина слід визнати чи не найважливішою передумовою і, разом з тим, ознакою громадянського суспільства. ЗМІ, за переконанням Б. Кормича, повинні виконувати роль: громадського спостерігача, представника споживача та дже-рала суспільної інформації [2, с. 282].

У кінці ХХ століття революція в мас-медіа зумовила еволюцію процесів подання інформації. Нині спостерігається становлення єдності міжнародної думки, поглиблення інтеграційних процесів, що стосуються світової економіки та політики, науки і культури, соціуму. У зв'язку з цим, цілком обгрунтованим є виникнення більш широкого за змістом терміну – «засоби масової комунікації» (далі – ЗМК), що крім ЗМІ охоплюють Інтернет, адже завдяки новим технічним засобам стало можливим більш швидке розповсюдження інформації у суспільстві з одночасною її інтерпретацією та обговоренням.

Сьогодні надзвичайно швидко розвиваються і урізноманітнюються засоби електронної комунікації в мережі Інтернет. Функціонує велика кількість Інтернет-видань, Інтернет-газет, інформаційних сайтів, де професійні журналісти, репортери, редактори розміщують свої матеріали та статті. Крім того, існують Інтернет-форуми, Інтернет-блоги, створено велику кількість соціальних мереж. Масові комунікації стають основною, базовою складовою теперішнього суспільства, які використовують спеціальні засоби інформаційного обміну для встановлення усталених зв'язків як з індивідами, так і з суспільством в цілому.

Зростання інтересу суспільства до загально значимих ситуацій, що в ньому виникають, а також зацікавленість журналістів у висвітленні цих ситуацій публічно, призводить до виникнення та формування громадянської позиції більшості під впливом ЗМК. Це має дещо негативний наслідок, який полягає у тому, що в умовах тотальної інформатизації людина втрачає здатність самостійно мислити, аналізувати, критично сприймати інформацію, що подається у ЗМІ. Теперішній світ, тобто уявлення про нього, яке істотно формують ЗМК у відкрито маніпулятивній формі, часто демонструється у перекручених образах, які не повною мірою відповідають дійсності. За допомогою різноманітних інструментів політичні події, факти, взагалі соціальна реальність інтерпретується у потрібному для авторів (а часто – для замовників) світлі, нав'язуючи суспільству потрібну думку і налаштовуючи на відповідні дії.

Сама суспільна свідомість виникає у процесі практичного засвоєння людьми соціальної культури станомого суспільства. Спосіб організації діяльності у сфері політики, економіки та духовній сфері (її суб'єкти, цілі, напрями, засоби й методи реалізації) впливає на «анатомію» суспільної свідомості, яка виникає з розшарування суспільства на класи, із загострення боротьби між ними за владу [3, с. 105].

Без сумніву, ЗМК формують громадську думку, яка складає загальну карту світу. Громадська думка, за визначенням Г. Дворецької, – це сукупність уявлень, оцінок і суджень, що їх поділяє більшість чи принаймні значна частина населення стосовно проблем, подій чи фактів дійсності в конкретній соціальній ситуації. Вона може бути в суспільства в цілому, в етнічній групі, у виробничого колективу чи якогось іншого соціального угруповання [4, с. 307].

Значення ЗМІ в умовах глобальної інформатизації суспільства, широке впровадження нових інформаційних технологій (телебачення, комп'ютерних мереж, аудіо– та відео систем) зробили актуальними і небезпідставними розмови про інформаційну владу як так звану четверту гілку влади, поряд із законодавчою, виконавчою і судовою, яка за своєю суттю стає арбітром між суспільством та державною владою. Інформаційна влада може реалізовуватися через спеціальні засоби передавання інформації,

які забезпечують єдність волі, цілісність, і цілеспрямованість дій великої кількості людей. Відомо, що без політичної інформації, яка розповсюджується мас-медіа, суспільство не може вірно орієнтуватися в політичних процесах.

Зазвичай, ЗМІ використовують фрагментарний або послідовний способи донесення політичної інформації. Якщо послідовний спосіб притаманний переважно для друкованих публікацій, то фрагментарний прийом розповсюджений на телебаченні, що зумовлено об'єктивною потребою в поділі інформації для різностороннього й оперативного її подання. Однак, на наш погляд, фрагментарний метод часто перешкоджає більшості громадян виробити цілісну картину політичних фактів та подій і, врешті-решт, дезорієнтує глядачів, викликає в них політичну байдужість та апатію, змушуючи вірити оцінкам політичних коментаторів. Все це створює підходящі умови для маніпулювання свідомістю, досить поширеного в діяльності сучасних мас-медіа в Україні. Ціллю такого маніпулювання є запровадження в масову свідомість соціально-політичних міфів, які формують певні цінності без їхнього критичного осмислення [5, с. 27]. Створюється так звана «уявна реальність», в яку пересічна людина вірить.

Як основний елемент управління громадською думкою ЗМІ найчастіше використовують відволікання уваги людей від вагомих проблем і рішення, прийнятних політичними та економічними правлячими колами за допомогою постійного насичення інформаційного простору незначущими повідомленнями. Вони самі створюють проблему, якусь ситуацію, розраховану на те, щоб спровокувати певну реакцію серед населення, аби воно само забало жжиття заходів, які потрібні правлячим колам або іншим конкретним суб'єктам [6].

При донесенні до громадськості будь-якого матеріалу про конкретну подію сьогодні часто спостерігаємо як ЗМІ висвітлюють лише негатив, зумисно зосереджуються на «роздмухуванні» скандалу, забуваючи про те, що, дотримуючись принципу об'єктивності у поданні інформації, необхідно повідомляти суспільство і про позитивні зміни та події. Якби журналісти на протигагу негативу подавали б і схвальні, позитивні коментарі про діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування, то загальний депресивний стан суспільства, на нашу думку, помітно б зменшився.

Важливо підкреслити, що об'єктивна діяльність мас-медіа можлива лише за їх незалежності. На жаль, констатуємо факт, що питання самостійності ЗМІ певною мірою є фікцією, адже всі вони мають своїх власників, які значною мірою визначають вигідні напрями впливу на суспільство, на громадську думку, встановлюючи обсяг і зміст поширюваної інформації.

Характеризуючи правову основу діяльності ЗМІ, зазначимо, що у будь-якій демократичній державі вона регламентується відповідними нормативно-правовими та міжнародними актами. Так, в Україні функціонування ЗМІ регулюється законами «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про інформацію», «Про рекламу», «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», «Про телебачення та радіомовлення» та низкою інших.

У Законі України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» законодавчо закріплено, що журналістом є творчий працівник, який професійно збирає, одержує, створює і займається підготовкою інформації для ЗМІ або на позаштатних засадах) відповідно до професійних назв посад (роботи) журналіста, які зазначаються в державному класифікаторі професій України, і при цьому свої повноваження журналіст має реалізовувати виключно під час професійної діяльності [7].

Права та обов'язки журналіста редакції визначені у ст. 26 Закону України від 16 листопада 1992 року № 2782-ХІІ

«Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні». Так, журналіст, здійснюючи свою діяльність на засадах професійної самостійності, використовує права та виконує обов'язки, передбачені законами України безпосередньо, зазначені права фактично ідентичні правам журналіста, що передбачені положеннями Закону України «Про інформацію», але при цьому ч. 2 ст. 26 Закону передбачає також і обов'язки журналіста, на які більшість журналістів, на жаль, не зважають. Так, журналіст зобов'язаний [8]:

1) подавати для публікації об'єктивну і достовірну інформацію;

2) дотримуватися програми діяльності друкованого ЗМІ, з редакцією якого він перебуває у трудових або інших договірних відносинах, керуватися положеннями статуту редакції;

3) задовольняти прохання осіб, які надають інформацію, щодо їх авторства або збереження таємниці авторства;

4) представлятися та пред'являти редакційне посвідчення чи інший документ, що підтверджує його професійну належність або повноваження, надані редакцією друкованого ЗМІ;

5) відмовлятися від доручення редактора (головного редактора) чи редакції, якщо воно не може бути виконано без порушення Закону;

6) виконувати обов'язки учасника інформаційних відносин;

7) утримуватися від поширення в комерційних цілях інформаційних матеріалів, які містять рекламні відомості про реквізити виробника продукції чи послуг (його адресу, контактний телефон, банківський рахунок), комерційні ознаки товару чи послуг тощо.

Вищевказані обов'язки правомірно обмежують журналіста в розповсюдженні і неправомірному доступі до конфіденційної інформації та отриманні такої інформації поза межами здійснення професійної діяльності та без належного підтвердження своїх повноважень. Тим більше, що за положеннями ч. 3 ст. 26 Закону журналіст несе відповідальність у межах чинного законодавства за перевищення своїх прав і невиконання обов'язків [9, с. 58].

Європейський напрямок розвитку, який обрала Україна, потребує імплементації і приведення норм вітчизняного законодавства до європейських стандартів. Україною як суб'єктом міжнародного права було ратифіковано ряд міжнародних нормативно-правових актів, серед яких Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини (1954 рік), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 рік), Європейська конвенція про трансграничне телебачення (2008 рік) та ін.

Основним для європейської інтеграції в міжнародному інформаційному просторі на сьогодні визначено виконання умов Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи «Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною» від 05 жовтня 2005 року № 1466 і «Про функціонування демократичних інституцій в Україні» від 04 жовтня 2010 року.

Незважаючи на нормативно-правове закріплення основ діяльності мас-медіа як на національному рівні, так і на міжнародному, сьогодні можна помітити, як відбувається пряма маніпуляція людською свідомістю та деградація моральних цінностей та внутрішнього імперативу як окремих авторів, так і, великою мірою під їх впливом, всього суспільства.

Прикладом цього є, на наш погляд, маніпулювання громадянською свідомістю шляхом пропаганди люстрації влади. Звичайно, цей процес є надзвичайно важливим та потрібним для соціуму, адже зараз як ніколи потрібне реформування діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, потрібні позитивні зміни, розвиток, поступ, але ніхто не замислюється над тим, як відбувається це «очищення», яким шляхом і кого звільняють.

Перебіг процесу люстрації вказує на те, що законодавчого дієвого та досконалого механізму очищення, наприклад, судової гілки влади наразі не вироблено. Сьогодні спостережимо, як цілеспрямовано формується громадська думка на користь тієї позиції, що потрібно оновити абсолютну усю судову гілку. Усунути всіх суддів, «перезавантажити» судову систему, як цього вимагають деякі представники громадськості, без нанесення шкоди її роботі реально неможливо, тому найкращим напрямом досягнення змін залишається послідовне проведення очищення суддівської системи від недобросовісних працівників та її оновлення шляхом обрання нових суддів.

При реформуванні суддівської гілки потрібно індивідуально підходити до вирішення проблеми. Відповідальність має бути індивідуальною, а вина повинна бути доведена у кожному конкретному випадку; людина не може вважатися винуватою лише на підставі належності до категорії працівників судової системи, отож критерії люстрації повинні бути переглянуті. Так і досвід європейських країн вказує на те, що в питанні люстрації суддів повинна бути дотримана з боку держави та суспільства максимальна об'єктивність і суто індивідуальний підхід, для того щоб під приводом люстрації не відбувались процеси політичної розправи над суддями [10].

Якщо вже говорити про люстраційну діяльність щодо суддів, то варто прислухатися і до їхньої думки про це, однак у ЗМІ практично відсутня інформація про ставлення до цієї процедури тих, кого вона найбільше стосується. Велика кількість суддів, які підпадають під люстрацію, є ефективними та професійними, тому хід оновлення та очищення потрібно чітко визначати. Відповідно до висновку Венеціанської комісії, люстрації суддівського корпусу не може бути як процесу в принципі. Може бути процес індивідуального оцінювання ефективності конкретних суддів, при якому буде можливо вжити санкції проти цих суддів, але буде дотриманий принцип незалежності судової системи.

Отож, незважаючи на реалії сьогодення, на повсюдні заклики «перезавантажити» судову владу, є судді, які достатньо мірою кваліфіковані, невідкупні, жодних претензій до них немає і їх репутація та авторитет не залямовані. Такі судді займають свої посади за покликанням. В цьому випадку ЗМІ можуть стати в нагоді, адже можуть зруйнувати стереотипи, адже крім негативних повідомлень про судову систему, крім скандальних і резонансних подій можуть інформувати суспільство про позитиви, про ефективність діяльності судів, оскільки якби ця структура не виконувала свою роль і призначення, то її вже не існувало б взагалі.

За допомогою шаблонів легко маніпулювати мисленням народу, тому що стереотипи тісно пов'язані з життєдіяльністю громади загалом і конкретних груп людей зокрема. За допомогою різних засобів вплив ЗМІ вкрай важливий і великий. Таким чином, можна зробити висновок, що, уміло маніпулюючи громадською свідомістю за допомогою різних методів, ЗМІ може не тільки створити й направляти розвиток культури, свідомості й поведінки суспільства, а й нав'язувати певну думку кожному соціальному прошарку суспільства і навіть кожній людині окремо. ЗМІ несе як позитивну, так і негативну інформацію, і їх вплив на громадськість сьогодні дуже великий. Інформаційний потік, в якому «борсається» людина сьогодні, потужний, тому кожному із нас потрібно вчитися і вміти зорієнтуватися, відфільтрувати непотрібну або неправдиву інформацію, критично сприймати те, що вкладають нам у вуха, а, отже, і у голови. Але у «важливості» і «неважливості», в правді і брехні сьогодні так важко розібратися, що багато хто прагне просто не робити цього, а покладатися на «громадську думку», при цьому не розуміючи, що громадська думка – це саме їхня думка.

Таким чином, дослідження значимості діяльності ЗМІ є незаперечно актуальними. Реальний вплив ЗМІ на суспільне життя відбувається шляхом інформування про по-

літичне, соціальне, культурне життя держави через випуск наукових, періодичних видань, трансляцію наукових, пізнавальних передач, новин та ін. Такий вплив може бути як позитивним (формується правосвідомість та правова культура, виробляється об'єктивна оцінка ситуації тощо), так і негативним (дезорієнтація, розповсюдження «міфів», зростання громадського невдоволення, посилення суспільної депресії, байдужості, апатії тощо).

ЗМІ у своєму арсеналі має багато засобів, за допомогою яких може здійснювати маніпулювання громадянською свідомістю, створювати «уявну реальність», тому надзвичайно важливим є вироблення системи заходів гарантування та забезпечення дотримання журналістами своїх нормативно закріплених обов'язків, зокрема обов'язку подавати для публікації об'єктивну і достовірну інформацію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Погоріла Л. П. Недержавні засоби масової інформації як інститут громадянського суспільства (теоретико-правовий аспект) : автореф. дис. ... на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук спец. : 12.00.01 «теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень» / Л. П. Погоріла ; Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2015. – 20 с.
2. Кормич Б. А. Інформаційне право : підручник / Б. А. Кормич ; МОНМС України. – Х. : Бурун і К, 2011. – 333 с.
3. Губерський Л. Філософія : навчальний посібник для студентів і аспірантів вищих навчальних закладів / Л. Губерський, І. Надольний (ред.). – 5-е вид., стер. – К. : Вікар. – 2005. – 457 с.
4. Дворецька Г. В. Соціологія : навчальний посібник / Г. В. Дворецька ; ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана». – Вид. 3-тє, переробл. і доповн. – К. : КНЕУ, 2013. – 428 с.
5. Гриценко О. М. Мас-медіа в процесах демократичних трансформацій українського суспільства (політико-культурологічний аспект) : автореф. дис. ... на здобуття наук ступеня д-ра політ. наук : спец. 23.00.03 «політична культура та ідеологія» / О. М. Гриценко. – Київ, 2003. – 27 с.
6. Терлибовка А. М. Роль засобів масової інформації в маніпулюванні громадською думкою / А. М. Терлибовка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://istfak.org.ua/tendentsii-rozvytku-suchasnoi-systemy-mizhnarodnykh-vidnosyn-ta-svitovoho-politychnoho-protsesu/188-transformatsiia-politychnykh-system-derzhav-svitu-v-konteksti-hlobalizatsii/378>
7. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів : Закон України від 23 вересня 1997 року № 540/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/540/97-%D0%B2%D1%80>
8. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : Закон України від 16 листопада 1992 року № 2782-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2782-12>
9. Циганков А. Союзник чи ворог : про засади журналістської діяльності / А. Циганков, Р. Гришанков // Вісник НААУ. – 2014. – № 4-5. – С. 56–64.
10. Антонюк К. Люстрація суддів – реалії та перспективи / К. Антонюк // Газета 20 хвилин. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kp.20minut.ua/blogs/lyustraciya-suddiv-realiyi-ta-perspektivi.html>
11. Городенко Л. М. Засоби масової інформації у контексті громадської думки : формування, функціонування, жанрові прийоми : автореф. дис. ... на здобуття наук ступеня канд. філологічних наук : спец. 10.01.08 «журналістика» / Л. М. Городенко. – Київ, 2003. – 12 с.